

Prof. dr Duško Vejnovič, redovni profesor Univerziteta u Banjoj Luci, predsjednik Evropskog defendologija centra, Banja Luka, glavni i odgovorni urednik časopisa *Defendologija i Sociološki diskurs*

POLITIČKA (NE) KULTURA U BOSNI I HERCEGOVINI I DUH PALANKE PRITISKAJU TEK ZAČETI PLURALIZAM IDEJA

Politička kultura u najširem smislu podrazumijeva onaj dio opšte kulture jednog društva (ili njegovih dijelova) koji obuhvata sistem vrijednosti, uvjerenja, stavova, stilova, simbola, sklonosti i obrazaca ponašanja u odnosu na politiku i politička pitanja, odnosno ona pitanja koja se odnose na opšte uslove zajedničkog života u jednom društvu (za naše prilike u dejtonskoj Bosni i Hercegovini) i na izbor pravaca i ciljeva ukupnog društvenog razvoja. Politička kultura se, za razliku od ideologije, ne može spolja unositi u politički život, jer se ona razvija u dužim periodima učenja i usvajanja iskustava o političkoj sredini i pitanjima koja se u njoj razrješavaju. Stoga politička kultura, kao integralni dio strukture društva u Bosni i Hercegovini i kao jedna od njegovih dimenzija, preko sistema vrijednosti, stavova i obrazaca ponašanja posredno djeluje na tokove političkog života. Jedno od upadljivih obilježja političko-kulturnih procesa na tlu Bosne i Hercegovine (posmatrano u širem istorijskom rasponu) jeste nerazvijenost duže i stabilnije demokratske tradicije, odnosno dvojstvo i protivrječnost između autoritarne i slobodarske (više narodne, nego građanske – demokratske) komponente u političko-kulturnim tokovima na tlu BiH. Ovo obilježje našeg istorijskog razvitka proizlazi iz činjenice da u Bosni i Hercegovini potiskivanje i smjenjivanje starih narodnih tradicija naprednijim civilizacijskim oblicima i preobražajima teče sporije i sa različitim teškoćama i protivrječnostima. Trajanje i obnavljanje uslova i prilika koje ometaju normalne socijalno-civilizacijske preobražaje, a često ugrožavaju i sam identitet i opstanak naroda, u odsustvu sopstvenih država ili drugih činilaca socijalne kohezije, čine da funkciju mobilizacije i ujedinjavanja preuzima upravo stara narodna, mitsko-slobodarska tradicija. Među činocima koji, pored ovoga, dovode do blokade u

civilizacijskom preobražaju i održavanju arhajskih tradicija, treba imati u vidu i politiku osvajačkih imperija i njihove interese u održavanju osvojenih područja u stanjima nepovezanosti i zaostalosti. To doprinosi da vremena kasnijeg formiranja nacije zatiču balkanske narode u stanjima izrazite prevage naslijeđenih oblika agrarno-ruralne kulture i svijesti, sa stanovništvom koje živi u relativno zatvorenim krugovima različitih parohijalnih sredina i kulturnih lokaliteta (što je slučaj i u BiH), što i u daljem toku razvoja ostavlja dosta široke manevarske prostore političkom posredovanju i raznim oblicima manipulativne simboličke politike, od značaja za ponašanje i tradicionalne sklonosti naroda.

Stara narodnoslobodarska tradicija jeste, s jedne strane, krajnji izlaz i jedini oslonac održavanja jedinstva i slobodarskog otpora naroda, a s druge strane je logikom opštih civilizacijskih promjena i napretka osuđena na nestajanje kao činilac socijalne integracije. Njeno trajanje i prisustvo u osnovama političke kulture omogućuje legitimizaciju različitih oblika opresivne i regresivne politike (poziv na stare vrijednosti ove tradicije u novim socijalnim kontekstima), pa se ta tradicija javlja i kao polje mnogobrojnih naknadnih političkih mistifikacija i manipulacija, što je prisutno i u dejtonskoj Bosni i Hercegovini. Upravo su pod arhajskim simbolima nekih tokova ove tradicije (kao „narodne“ i „nacionalne“) i mogli oživjeti neki krajnje regresivni oblici nacionalističke svijesti i pokreta koji su dovodili i dovode i do izliva tamnih i destruktivnih strana u tokove naših istorijsko-političkih zbivanja i raskola.

Proučavanje ovih i drugih sličnih protivrječnosti u odnosima političke tradicije i savremenosti značajno je i za svestranije razumijevanje nekih novih stanja i oblika samolegitimacije nacionalističke svjesti i nacionalističkih konzervativnih i regresivnih strujanja koja oživljavaju u razdobljima dubljih društvenih i političkih promjena i potresa kakvih je bilo i još ih ima u Bosni i Hercegovini.

U osnovi, svi ovi vidovi oživljavanja i politizovanja nacionalne mitologije zajednički djeluju u pravcu stvaranja jedne izolovane i u kulturnom smislu, hermetičke zajednice. Orijehtacija ka arhetipskim obrascima i pseudovrijednostima prošlosti, predstavlja regresivnu i u osnovi antikulturnu orijentaciju koja blokira realne mogućnosti i već otvorene puteve demokratskog preobražaja Bosne i Hercegovine.

Politička kultura, dijalog, tolerancija i demokratizacija, koji obuhvataju raznovrsne tokove iskustava i tradicija, nisu do sada bili neposredni predmet sistematskih i svestranijih istraživanja u Bosni i Hercegovini. Međutim, veoma je zanimljiv istraživački projekat pod nazivom „Promjene u strukturi jugoslovenskog društva“ koji je sproveden 1993, i u okviru koga je djelimično obrađena politička kultura. U ovom istraživanju, na operacionalnom nivou, slijedila su se Dalova i Olmondova određenja političke kulture, koja je shvataju kao mrežu individualnih orijentacija i stavova pripadnika jedne zajednice prema političkom sistemu. Orijehtacije prema političkoj kulturi, koje su ispitivane u ovom istraživanju, ukazale su na postojanje različitih raskoraka. Prihvatanje, odnosno odbacivanje stavova koji reprezentuju određene orijentacije prema političkoj kulturi (antipluralizam, izolacionizam, „pozitivna sloboda“) pokazuju visoko usvajanje liberalne retorike u stavu koji se ne prepoznaje kao eksplicitno politički, ali, s istim intenzitetom i pristajanjem uz stavove koji su njegov politički antipod. Prvo je izraz samousaglašavanje sa proklamovanim javnim simbolima, dok je drugo realistička percepcija političke prakse. Orijehtacija prema tipu političke kulture, koja bi bila reprezentativna za liberalnu vrijednosnu orijentaciju, operacionalizovana je kao implicitan iskaz o „pozitivnoj slobodi“, odnosno o potrebi konvergencije individualnih i grupnih interesa. Ovaj stav nastoji da izrazi otvorenost prema ugovoru, sporazumu, usaglašavanju, autonomiji, dijalogu i toleranciji različitosti. Iz tog ugla posmatrano, istraživanje pokazuje da dobijeni rezultati mogu biti ohrabrujući, jer ukazuju na latentno prisustvo sklonosti ka participativnoj političkoj kulturi. Stavovi koji reprezentuju holističku i tradicionalističku vrijednosnu orijentaciju su eksplicitno „negativno formulisani“, tako da na njihovo prihvatanje (uz konfliktni politički mentalitet) može bitno djelovati situacioni faktor, jer je istraživanje sprovedeno u vrijeme najveće društvene krize. Društvena kriza u bivšoj Jugoslaviji ima puno sličnosti sa društvenom krizom u dejtonskoj Bosni i Hercegovini.

Bitno za slobodu jeste postojanje nezavisnosti pojedinca od države i obaveza čovjeka da čini samo ono za šta se dobrovoljno opredjeli. Uloga države je da štiti prava i slobode pojedinca, a ne da propisuje. Tip političke kulture koji odgovara ovakvoj vrijednosnoj orijentaciji je participativna politička kultura. Osnov

socijalnog identiteta je usvajanje individualizma i autonomije.

U Bosni i Hercegovini je neophodno prevladati ukorjenjeni duh palanke, a u interesu napretka društva. Mnoga obilježja palanačkog duha ne korespondiraju sa vrijednostima pluralne kulture, participativne (pa ni parlamentarne) demokratije. Osnovni razlog je u činjenici da duh palanke teži jednoobraznosti koja mora sve da prožme. U takvom kolektivističkom duhu palanke nema mjesta pojedincu, individui, građaninu, odnosno njegovom pravu na sopstvenost u pogledima, potrebama, duhu i željama. Duh nepomirljive isključivosti palanke ne pita šta onaj drugi svijet, koji nije prema njenom obrascu, hoće i šta može, već da li je s njom. Ona ne želi da čuje, a kamoli da prihvati, ono što preinačava njenu sliku stvarnosti, što zadire u njeno motrište. Opredjelivši se za lijenost, inerciju i apatiju, palanački duh ostaje opterećen rutinom i predstavama koje zaklanjaju živo osjećanje stvarnosti. Zato njemu najviše odgovaraju „krize javne ludosti“ i nasilje nad individualnošću. Palanka muku muči sa individualnom razlikom. U stvari, „stil“ palanke teško je zamisliti bez privida normalnosti, bez vladavine šematizovanih „zakona“, konvencionalnih bezličnosti, bez prisustva pseudovrijednosti i pseudoživota, kao stalnih i nerazdvojnih pratilaca.

I pored formalnopravnog legalizovanja političkog pluralizma u Bosni i Hercegovini, interesa, mišljenja, organizovanja i javnog djelovanja, kao i odavno egzistirajući, ali gotovo nepriznatim pluralizam kultura, religija, vrijednosnih sistema još uvijek su upitni. Iako je, dakle, riječ o društvu koje je faktički izrazito pluralno u svakom pogledu (nacionalnom, konfesionalnom, kulturnom, regionalnom, socijalnom) ovdje je dominirala i dominira monistička politička kultura i monistički sistem vrijednosti, odnosno dominira iskustvo duha palanke.

Gradski razvoj i građanstvo u Bosni i Hercegovini su doživljavali tragične diskontinuitete, građanstvo je bilo malobrojno, nemoćno i do današnjih dana nije uspjelo da se nametne kao akter značajnijih društvenih promjena, odnosno demokratizacije i modernizacije. Sticanje urbaniteta, u smislu oblikovanja građanskog i građanina, u Bosni i Hercegovini bilo je u znaku „prelazništva“, nečeg polutanskog i palanačkog. Za grad se, najopštije uzev, može reći da je mjesto slobode („gradski vazduh oslobađa“). Veći gradovi u Bosni i Hercegovini su

neosporno žiže napretka: ideje, načini života, običaji, nove potrebe stvaraju se u njima da bi se zatim proširili na ostatak Bosne i Hercegovine. Kada se društvo mijenja, ono to čini poslije njih i po ugledu na njih. Dakle grad nije izolovan društveni fenomen, već oblik postojanja društva kroz koji se prelamaju i kristalizuju osnovne zakonitosti njegovog razvitka. Nijedan socijalni prostor nije toliko pogodan za evoluciju svake vrste kao što je to veliki grad. Njegovo bitno svojstvo je raznovrsnost. Jasno je da se ljudi različitih zanimanja, nacija, vjera itd. mogu naći samo u gradskoj sredini, a ne u homogenim seoskim sredinama. Kao što to L. Mamford kaže – grad je mjesto ili pozornica na kojoj se uopšte može igrati dijaloška igra jer ovdje ima dovoljno različitih, suprotnih i isključivih karaktera za dramski zaplet i rasplet. U gradu ljudi različitih nacija, vjera, političkih uvjerenja itd. moraju da žive pod istim krovom i da razmjenjuju materijalna dobra i duhovne vrijednosti. I kad god im je u prošlosti uspjelo, privredni i kulturni razvoj bio je osiguran. Tako je stvaranje velikih gradova doprinijelo da dijalog i tolerancija na neki način postanu njihova duhovna kruna i njihov simbol, što je posebno bitno, ali i potrebno za prilike Bosne i Hercegovine. Nerazvijen grad je promašen ljudski susret, pokazatelj neuspjeha u ljudskom opštenju. Što je savremeni grad veći, to je u njemu više društvenih pokreta, udruženja, nevladinih organizacija i akcija građanske neposlušnosti. Dirkemovski rečeno, materijalna gustina prerasta u moralnu gustinu i dolazi do širenja solidarnosti. Autoritarna vlast uvijek sa podozrenjem gleda na veliki grad zbog njegove raznolikosti, tajnovitosti, zato što ga, uprkos represiji, nikada u potpunosti ne može kontrolisati. Veliki grad se prosto opire dominaciji i manipulaciji pri čemu su pozitivni primjeri Banja Luke, Tuzle, Sarajeva, Mostara i niza drugih gradova u Bosni i Hercegovini. Veliki grad svojom akcijom pokazuje dobro stanje svoga duha, a odbrana suvereniteta građanina i njegove uloge spram vlasti i političkog sistema postaje element organizovanog otpora dominantnoj, autoritarnoj, podaničkoj političkoj kulturi. Fokus političke analize se mijenja – umjesto formalnih političkih struktura instrumenti političke analize se okreću studiju nazora, uvjerenja, političkih normi i standarda koji opredjeljuju način na koji ljudi djeluju unutar političkih institucija. Konkretno, politička kultura je društvena, socijalna, duhovna i etička emanacija političkog sistema. Funkcionalno, ona proširuje i produbljuje demokratski princip o konsenzusu kao osnovi vlasti i jedinstva društva. Ona je

gipka i sposobna da se prilagođava i preobražava, ali ona može i da se izjednači sa starim i zastarjelim predstavama i idejama, da potčini cjelokupnu kulturu jedne države i da postane osnov opravdanja politike, obuhvatajući postepeno cijelo društvo, do tačke da čovjeku nameće shvaćanje o ličnoj slobodi i sreći. Tada politička kultura od ljudskog dijela i odnosa postaje sredstvo manipulisanja, klizeći sve više prema ideologiji koja je može obuhvatiti i potčiniti.

Teorija o političkoj kulturi zasnovana je prevashodno kao teorija srednjeg obima i kao pokušaj političkih istraživača, naročito u okviru anglosaksonske političke teorije, da se prevaziđe jaz između mikro i makro istraživanja politike. Osnovno obilježje makro pristupa se izražava u istraživanju političkog sistema kao cjeline ili njegovih ključnih institucija, dok je, kod mikro pristupa, pažnja usmjerena na istraživanje političkog ponašanja pojedinaca, a ne širih kolektiviteta. Politička kultura čini sponu između mikro i makro politike. Koncept političke kulture u Bosni i Hercegovini nam omogućava da utvrdimo karakteristike političkog ponašanja u političkom sistemu kao cjelini, njegovim pojedinim dijelovima, unutar posebnih grupacija, kao i na ključnim tačkama političke inicijative i odlučivanja.

U Bosni i Hercegovini građani sve više sumnjaju u svoj interes u državi i interes države za njih. Neuspjeh zajedničkih institucija Bosne i Hercegovine da riješe ovu sistemsku grešku može dovesti do ozbiljnih posljedica po ekonomski razvoj i socijalnu stabilnost. Odgovarajuća mjera, međutim, zavisi od boljeg razumijevanja stvarnog prihoda i strategija održavanja egzistencije u Bosni i Hercegovini, gledajući paritet kupovne moći, strukturu troškova života i prihod u naturi kao i novčani prihod. Jedino tad se mogu procijeniti stvarne opcije. U Bosni i Hercegovini ne izgleda da će se etničke tenzije i neprijateljstva značajnije smanjiti sve dok postoji rašireno siromaštvo i jaka konkurencija među elitom oko kontrole za one resurse koji su preostali. Manipulisanje nade za bolje i straha od goreg je težilo da osigura da solidarnost prevagne savjest kao društvena vrijednost.

U Bosni i Hercegovini je napravljen značajan napredak u strukturi povratka izbjeglica kao i sa pomirenjem i uzajamnom tolerancijom na nivou običnog stanovništva. Politički i institucionalni okvir ostaje ključno područje na koje

treba baciti težište za rješavanje etničke netolerancije – jer on je izvor od neposrednih pobuda za krize, od ubrzača etničkih tenzija i od ekonomskih mjera koje smetaju umjesto da usmjeravaju pozitivne društvene snage za razvoj političke kulture, dijaloga, tolerancije i demokratije. Pored toga bi trebalo potaknuti dijalog između svih zainteresovanih strana i obezbjediti katalizator u mobilisanju vlade, nevladinih organizacija i međunarodnih organizacija da se pozabave pitanjima od suštinske važnosti.

Dalje pogoršanje ekonomskog i socijalnog stanja u Bosni i Hercegovini, izrazito visoka stopa nezaposlenosti, brojnost „radnika na čekanju“, strah od gubitka zaposlenja, neisplaćene plate, neisplaćene i inače ponižavajuće male penzije prijete nastavljanjem društvenog raslojavanja i dramatičnim ekonomskim i socijalnim tenzijama (koje lako mogu izmaći kontroli), kao i nastajanjem jednog kolektivnog uvjerenja građana o njihovoj trajnoj egzistencijalnoj ugroženosti. Pritom je, istina, prisutno očekivanje građana da će vlasti u Bosni i Hercegovini uspjeti izvesti proces reformi i stvoriti pretpostavke za investiranje (prvenstveno inostranog kapitala), pa tako otvoriti proces ekonomskog oporavka, ali prisutna težina socijalne bijede već djeluje na smanjenje takvih očekivanja, pa i na samo njihovo strpljenje, što znatno utiče na razvoj političke kulture, dijaloga, tolerancije i demokratije.

Razvoj političke kulture, dijaloga, tolerancije i demokratije u Bosni i Hercegovini, između ostalog uslovljen je i povjerenjem u ljude kojima su povjerene javne funkcije. Destruktivna politička ponašanja i zabrinjavajuća ekonomska i socijalna situacija u Bosni i Hercegovini neminovno dovode do gubljenja povjerenja građana u nosioce funkcija državne vlasti. Pad povjerenja u nosioce javnih funkcija u Bosni i Hercegovini očito je uticao na uvjerenje anketiranih da su među njima značajno prisutni korupcija, kriminal, kriminal bijelog okovratnika i druge zloupotrebe položaja. Zabrinjava podatak da kod svih dosadašnjih ispitivanja javnog mnijenja to uvjerenje anketiranih ima tendencije rasta. **Ozbiljna politika je samo ona koja u svojim temeljima ima etiku.**

